

dr hab. Janina Hajduk-Nijakowska
Opolská univerzita (Uniwersytet Opolski)

Posudek oponenta habilitační práce

Práce: Mýtus o pérákoví. Městská legenda mezi folklorem a populární kulturou, Argo, Praha 2017

Autor: PhDr. Petr Janeček

PhDr. Petr Janeček je zkušený badatel a autor významných vědeckých děl. Má vyhraněné vědecké zájmy, jež s obdivuhodnou důsledností systematicky uskutečňuje. Tři antologie příběhů ze současnosti, které publikoval – *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy* (2006), *Černá sanitka druhá žeň* (2007), *Černá sanitka: třikrát a dost* (2008) – prokázaly hlavně to, co autor vyloženě zdůraznil v jednom ze svazků, tedy že „kolektivní *homo narrans* stále žije“. V úvodu práce *Folklor atomového věku* (2011) silně akcentuje přítomnost folkloru v období rozvoje hromadných sdělovacích prostředků, zvláště internetu.

V předložené práci je základním předmětem Janečkova výzkumu právě současný folklor. Vymezení předmětu a rozsahu folkloristického výzkumu samozřejmě závisí na způsobu chápání folkloru, což rozhoduje o přijetí určitých teoretických koncepcí, neboť folklor je výrazně heterogenním jevem a vyžaduje komplexní výzkumný přístup. Z tohoto důvodu, jak dokládá autor, je současný folkloristický výzkum bytostně interdisciplinární a musí být vedený na širokém komparatistickém pozadí, což se autorovi povedlo úspěšně realizovat.

Folklor je jednoduše součástí kultury, ostatně Janeček přímo deklaruje, že nejbližší je mu evropské chápání etnologie jako vědy o kultuře (*Kulturwissenschaft*) (s. 38), a tudíž nezbytným elementem analýzy folklorních jevů je mimo jiné i přezkoumání kontextu, v němž příběhy vznikají a fungují. Předznamenává komplexní přístup k výzkumu narativu o pérákoví, který je v monografii veden z folkloristické perspektivy spojené s koncepcí *pověsti* a *fámy*, píše přímo, že tyto pojmy chápe nejenom jako folklorní žánry („texty orální literatury“), nýbrž také jako *praxis*, která symbolizuje sociální procesy související s širokým chápáním kultury. Vystupuje tudíž proti „textocentrismu“ ve

folkloristickém výzkumu. Společenské zakotvení pověstí a fám vyžaduje od badatele přezkoumání kontextu, v němž fungují, neboť právě kontext determinuje přístupnost hotových narativních vzorců pro většinu příslušníků určitého kulturního společenství, čímž posiluje přirozený nereflektovaný proces socializace (vrůstání do kultury). Pro Petra Janečka je *pověst* příběhem o událostech ze života, což potvrzuje i mou koncepci, že zdrojem pověstí jsou *vzpomínková vyprávění*. Autor chápe *pověst* jako svébytný narativní vzorec: soubor „rétoricko-narativních a performančních strategií spojených se sociálním jednáním“, jenž je třeba interpretovat na několika úrovních (typ diskurzu, témata pověstí, způsob zobrazování událostí, nesoulad mezi fikčním světem a každodenností vypravěče a posluchačů) (s. 48-49).

Petr Janeček důsledně zdůrazňuje roli médií, která nejenže mají významný vliv na proměny současného folkloru, nýbrž také vykazují výjimečně silnou folklorotvornou funkci; inspirují vznik spontánních situací podněcujících k vyprávění a ovlivňují proměny tradičních forem orální narace. Navíc ovlivňují i proces folklorizace a fabularizace příběhů fungujících v současnosti v přímém (orálním) oběhu, které díky vlivu médií převládají v současném běžném úzu. Detailní, precizní analýza tohoto jevu významně obohatila proces Janečkova sledování vztahů mezi folklorem a populární kulturou.

V rozvinutém názvu práce se nachází žánrový pojem *městská legenda*, který se v prostoru soudobých folkloristických žánrů ocitl poměrně pozdě. Zájmy badatelů se původně soustřeďovaly na fámy, jejichž síla spočívala v tom, že je nebylo možné „odzbroit“. Rodí totiž u lidí úzkosti, strach, obavy o nejbližší a záhy se stávají „surovinou pro kolektivní představivost“, rychle se dostávají do oběhu a šíří, podléhají rozmanitým doplněním, úpravám a variacím. Polský folklorista Dionizjusz Czubala potvrdil přítomnost této zákonitosti v senzačních vyprávěních, v netradičních příbězích, uznal ji za hlavní žánrový rys a rozhodl se nazvat tyto příběhy, v souladu s angloamerickou tradicí, městskými legendami (*urban legend*). Uvědomoval si kontroverze, které takový název žánru s sebou nese, což mu ostatně neusnadnilo genologickou analýzu. Ostatně, jak se domnívám, Czubala netrval na důsledném používání tohoto názvu, když v úvodu k soubornému vydání svých spisů, publikovaným v r. 2005, přímo napsal: „Městské legendy – často označované také jako současné pověsti, mýty

nebo fámy, jsou aktuální, spontánní, žhavě atraktivní komunikáty, které spouštějí emoce a nutí k okamžité reakci¹.

Je vlastně možné přenést se přes nejednomyslnost badatelů ohledně žánrového názvu těch příběhů, jelikož všechna pojmenování, která folkloristé používají, zdůrazňují jejich ne-tradičnost, modernost, výrazné souvislosti se současným urbanizovaným světem, který zůstává v zajetí hromadných sdělovacích prostředků a jimi vyvolávaných nových existenciálních situací člověka. Američtí a britští etnologové tedy vedle *urban legend* upřednostňují i další pojmy: *modern folk tales*, *contemporary legend*, němečtí folkloristé pak: současné pověsti (*moderne Sagen*), pověstem podobné vyprávění ze života (*Sagenhafte Geschichten von heute*), jak je nazývá Rolf Wilhelm Brednich², zatímco Češi a Slováci upřednostňují pojmy: *fáma*, *současná pověst*, *městská pověst*, *moderní* nebo *městský mýtus*. Nepochybný vliv na rozšířenost pojmů „fámy“ u českých a slovenských badatelů měla práce francouzského sociologa Jean-Noëla Kapferera *Rumeurs: le plus vieux media du monde*, která vyšla již v r. 1992 v českém překladu Dušana Provozніка jako *Fáma – nejstarší médium světa*. Kapferer zformuloval mimo jiné tezi, že „Přijetí nějaké informace jako informace pravdivé závisí na systému relací, které vznikly v našem myšlení už dříve a které používáme k jejímu zhodnocení. Pokud se informace s tímto vztahným rámcem shoduje, je silně pravděpodobné, že ji přijmeme za pravdivou“.³ Tuto tezi potvrzuje svými výzkumy internetových fór Zuzana Panczová: „v šíření fám a konšpiračních teorií zohráva úlohu to, ako informácia zodpovedá našim predošlým presvedčeniam a stereotypným predstavám.“⁴

Petr Janeček uznává fámu, onen spontánně vznikající „fenomén kolektivní imaginace“, za potenciálně uvěřitelnou zprávu, která se nicméně nezakládá na solidních, ověřených faktech (s. 52). Podle jeho názoru má fáma mnoho společného s pověstí a k interpretaci příběhů o pérákoví, které se často propojují s individuálními prožitky vypravěčů, používá oba pojmy. Zastává tudíž (oprávněně) názor, podle něž jsou vzpomínkové vyprávění (*vyprávění ze života*, *skaz*) samostatným

---

¹ „Legendsy miejskie – często nazywane też legendami współczesnymi, mitami współczesnymi czy plotkami, to komunikaty aktualne, spontaniczne, gorące, uruchamiające emocje i zmuszające do natychmiastowej reakcji.“
D. Czubala, *Wokół legendy miejskiej*, Bielsko-Biała 2005, s. 5.

² R. W. Brednich, *Das Huhn mit dem Gipsbein. Neueste sagenhafte Geschichten von heute*, München 2000; Idem: *Die Maus im Jumbo-Jet. Neue sagenhafte Geschichten von heute*, München 2004; Idem: *Pinguine in Rückenlage. Brandneue sagenhafte Geschichten von heute*, München 2004; Idem: *Die Spinne in der Yucca-Palme. Sagenhafte Geschichten von heute*, München 2007.

³ J. N. Kapferer, *Fáma – nejstarší médium světa*, přel. D. Provozník, Praha 1992, s. 64.

⁴ Z. Panczová, *Konšpiračné teórie na stránkach internetu*, Slovenský Národopis 2005, č. 2, s. 161.

folkloristickým žánrem. Ostatně Janeček ve své práci důsledně poukazuje na mezižánrovou synkrezi vyprávění o pérákovi.

Nicméně bez ohledu na to, jak pojmenujeme tento typ příběhů, není pochyb o tom, že dramatické společenské situace rodí výjimečnou poptávku po informacích, které by umožňovaly vysvětlit aktuální události, zmírnit strach a napětí. Bez ohledu na to, jestli budeme jim říkat klepy či fámy, senzace či městské legendy, paranáboženské příběhy nebo příběhy předávané v náboženské konvenci, platí, že příběhy tohoto druhu, zdůrazňující v daném okamžiku důležité informace, budou vždy plnit funkci svébytného „ventilu lidských úzkostí“.

Uvažování o folkloristické genologii není hlavním tématem Janečkovy práce, nicméně ukázalo se jako nepostradatelné pro upřesnění předmětu výzkumu a zdůraznění specifčnosti fungování postavy péráka v české kultuře. Autor využívá rovněž teorii interdisciplinárního uchopení kulturní paměti vypracovanou Janem a Aleidou Assmannovými, jež je mu nápomocná při analýze specifčnosti fungování péráka na dvou úrovních české kolektivní paměti – paměti komunikativní a paměti kulturní, aby precizně sledoval proces tvoření mýtu o tomto hrdinovi. Dělá to na základě obdivuhodně bohatého materiálu, přičemž se mu daří vystopovat nejstarší zaznamenané vyprávění o pérákovi z období první světové války. Navíc znázorňuje místa těchto záznamů na mapě (především ve městech), aby dokumentoval přítomnost „skákajícího fantoma“ v české komunikativní paměti, když mohl ještě připomínat jiné „tradiční“ české demony. Během druhé světové války, v letech 1941–1943, získávají výjimečnou popularitu vyprávění o tajemném pérákovi v Protektorátu Čech a Moravy (představená autorem na mapě): na jednu stranu vyprávění humoristická (uvolňovala stres a vzbuzovala smích), ale mohla děsit a plnit svébytnou pedagogickou funkci v dětském folkloru (kvůli strachu se zůstávalo doma); na druhou stranu vyprávění seriózní – pérák se stává členem odboje a úspěšně způsobuje újmu Němcům (bylo možné posmívat se nepříteli), což ostatně zaznamenal i dobový tisk. V Českém deníku se dokonce v r. 1943 ukázalo první vizuální zpodobnění „Pérového muže“. Tato vyprávění se podle Janečka časem vyvinula z krátkých lokálních fám v komplikované narativy a fungovala jako pověsti a memoráty (s. 75). Po druhé světové válce, kdy se pasivní odboj a „šeptanda“ stávají zbytečnými, vyprávění o pérákovi – jak tvrdí autor – buď mizí, anebo zůstávají „zakotvená“ ve válečných vzpomínkách lokálních komunit. Nicméně postava péráka je obohacena o nové motivy: může být voyeuem, zlodějem, sexuálním násilníkem. Může způsobovat společenskou paniku spojenou s politickými událostmi, kupříkladu na územích, z nichž byli odsunuti sudetští Němci (s. 87). Pozoruhodné je, že Janeček dokumentuje i fungování

slovenských vyprávění o Fosforáku, variantě českého péráka, která je ale jednoznačně negativní postavou, žijící v tmavých ulicích a znázorněnou v r. 1943 v bratislavském časopise *Kocúr*. Podrobné precizní sledování stop postav českých či slovenských fantomů, kteří se objevují v lokálních vyprávěních, přivedlo autora k sestavení tabulkového výčtu, v němž zaznamenal všechny verze vlastních jmen postav (11 českých a 4 slovenské), jejich geografické rozšíření a dobu zaznamenání vyprávění (s. 103). Vedle péráka a Fosforáka nachází se zde rovněž pražský žiletkář, postava ze senzačních, hororu blízkých městských legend, v níž se odrážel mezinárodní motiv z městské legendy potvrzený v současném českém folkloru (zaznamenaný Janečkem již mnohem dříve v antologii *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy*), ale také v městském folkloru polském či mexickém (s. 105). Autor zaznamenal rovněž zajímavé varianty městské legendy, která fungovala v běžném úzu v severních Čechách během druhé světové války a jejímž hrdinou byl Kohlenklau (*Uhlák*), „zloděj uhlí“. Představovala případ synkreze mezi orální a populární kulturou; objevil se také na plakátech a letácích (reprodukce jednoho z nich se nachází v publikaci na s. 108) propagandistické akce vedené v r. 1942 v Německu a okupovaných zemích pod názvem *Kampf dem Kohlenklau (Boj proti Kohlenklauovi)*. Podle autorových zjištění si v severních Čechách vyprávěli o Kohlenklauovi především německy mluvící obyvatelé, pro české vypravěče představoval spíše „popkulturní figurku“, kterou často spojovali s pérákem. Z tohoto důvodu podléhal pérák „zmnožení“ a mohl se objevovat v plurálu. Toto a všechna další tvrzení tykající se specifčnosti vnímání a vytváření obrazu „Pružinového člověka“ v pověstech, anekdotách a současných fámách vysvětluje autor pomocí mimořádně četných příkladů vyprávění sepsaných v současnosti a často také zajímavými vzpomínkovými vyprávěními.

Zvláštní kapitolu věnuje Petr Janeček analýze kulturní evoluce péráka, poukazuje na britské zdroje příběhů o postrachu Londýna – *Spring-heeled Jackovi* z 19. století, který doputoval do českých zemí pravděpodobně prostřednictvím ústního podání jako „modifikovaný a glocalizovaný kulturní import ze zahraničí“ (s. 119). Samotný *Spring-heeled Jack* jako pozdější pérák, obohacený později o nové originálně české elementy a autentické klepy, inspiroval bulvární tisk a populární kulturu a stal se důležitým prvkem městského folkloru, „hybridizovanou součástí dělnické kultury“ (s. 128) i rozvíjející se masové kultury, nositelem archetypů zakotvených v kultuře (fantomové číhající na člověka). Na příkladu proměňující se postavy péráka sleduje autor obousměrné putování motivů mezi folklorem a populární kulturou, cituje mimo jiné zprávy z každodenního tisku začátku 20. století. Důležité je, že mezinárodní kontext pověsti o rozmanitých jevech „spřízněných“

s pérákem rozvíjí autor důsledně v celé monografii. Nachází tak „satelity“ péráka podobné britskému fantomovi ve velkých ruských městech ve 20. letech 20. století – v Petrohradě, v Moskvě a v Oděse, a to nejenom v zaznamenaných vyprávěních či literárních dílech, nýbrž také v činnosti petrohradských gangů (jeden z nich byl nazývaný „poprygunčiki“ čili „péráci“), které využívaly popularitu fám o skákajících fantomech, aby skryli vlastní kriminální činnost. Tyto informace autor dokumentuje uvedením místa, kde jsou uloženy fotografie gangu (sbírky policejního muzea v Petrohradě) a jejich zveřejněním ve své práci, což nepochybně svědčí o pečlivosti jeho badatelského přístupu. Krom toho si všímá inkarnace ruských „skákajících fantomů“ zvaných *poprygunčiki* ve vyprávěních fungujících v období 2. světové války, zvláště v Leningradě (někdejším Petrohradě) během dvouletého obležení města nacisty.

Petr Janeček nachází „potomky“ péráka i v poválečném Německu. Podle autora byli Hüpfemännchen i Spiralthopser nadále projevem „erupce“ lokální paniky. Janeček se domnívá, že vyprávění o „skákajících fantomech“ s sebou přinesli Němci vysídlení po válce z českých zemí. Představují příklad modernizace tradičních démonologických pověstí o setkání s nadpřirozenou bytostí, jež následně v 50. letech podlehnou v NDR ideologizaci (podobně jako český pérák): budou kupříkladu zastrašovat zemědělce, kteří se stavějí proti kolektivizaci, anebo lidi žijících poblíž vojenských základen, zvláště tam, kde se těžil uran (s. 160–161). A podobně jako v případě českých a slovenských fantomů znázornil autor v tabulce geografické rozšíření a označení německých fantomů společně s jejich lokalizací na mapě (s. 166–167).

Při interpretaci procesu kulturní evoluce postavy péráka zdůraznil Janeček, což je samozřejmé, mimořádně rychlé šíření vyprávění o této postavě ve folkloru po druhé světové válce. Znovuoživení mytologizovaného tématu, který byl po dvě generace utajený a téměř zapomenutý, se odehrálo i ve Velké Británii. Přineslo především anekdoty reagující na aktuální společensko-politickou situaci (s. 169), ale rovněž i městské legendy, připomínající občas pověsti, jež nabraly na intenzitě především po vzniku protektorátu. Autor to prezentuje podrobně, přičemž klade důraz na regionální/lokální typ postavy péráka v českém a slovenském folkloru. Jako obvykle obohacuje své úvahy mnohými citáty z rozšířených příběhů, které v rozsáhlých poznámkách pod čarou doplňuje odkazy na mnohé zajímavé zdroje. Kupříkladu když se objevila informace o tom, že čeští muži přešli hranice s Polskem, aby bojovali proti nacistům, začala fungovat městská legenda, podle níž je ostravští horníci převádějí přes hranice tajným podzemním bludištěm (s. 173). Česká, slovenská, ruská a německá vyprávění o fantomech jsou podle autora sice spojená se svou britskou předlohou,

nicméně časem se vypracovaly vlastní regionální/lokální verze příběhu. V návaznosti na teorii putovních pověstí (*migratory legends*) norského folkloristy Reidara Th. Christiansena, který – jak známo – modifikoval Aarneho-Thompsonův systém, do něhož vnesl témata z pověrečných vyprávění a pověstí, je Janeček pokládá za projev fungování putovních pověstí. Avšak známo je rovněž to, že téma příběhu nemůže být jediným žánrovým kritériem, což razantně zdůrazňoval již Kiril V. Čistov: „Každá pověst, legenda, pověrečná povídka není jen jeden text, nýbrž cyklus velmi pohyblivých textů, témat, motivů, které se mohou rozmanitě seskupovat“.⁵ Janeček tudíž využívá zjištění sociologa Garyho A. Finea, který tvrdí, že se typické *putovní pověsti* skládají ze dvou vrstev: stabilního narativního jádra a s ním spojených narativních detailů, zakotvených v lokálním prostředí. Kromě toho se zde odvolává na termín Carla von Sydowa *oikotyp* (*ekotyp*), aby zdůraznil specifickou vznikání (ekotypizace) regionálních (lokálních) verzí tradičních pověrečných (numinózních) pověstí. České narativy o pérákově považuje totiž Janeček za (proto)*oikotyp*, regionální verzi mezinárodní putovní pověsti o *Spring-heeled Jackovi*, pověsti spojené s určitou subkulturou, například s hornickými pověstmi o důlním duchovi (permoníkově) (s. 178). Samozřejmě to není jediný folklorní motiv, který do českých zemí přešel ze západní kultury, vždyť díky dynamicky se rozvíjející populární kultuře podporované globálním internetovým oběhem jsme bombardováni nejenom nejrozmanitějšími městskými legendami (samotný autor zveřejnil mnohé z nich v cyklu *Černá sanitka* nebo i ve svazku *Krvavá Máry*⁶), ale rovněž konspiračními teoriemi. Ty mají podle autora mnoho společných rysů s analyzovaným kulturním fenoménem, jakým stal se pérák (s. 182).

Tuto tezi potvrzují i jeho další analýzy sociálních a kulturních funkcí urbánní démonologie, vedené především z psychologické perspektivy: personifikace strachu (pérák a další městští fantomové jako projev masové psychózy nebo svébytné katarze), revitalizace prozaického folkloru v situaci ohrožení společnosti. Autor zpestruje tyto analýzy zajímavými citáty z rozhovorů (převládají výpovědi ve vzpomínkové konvenci) a také fotografiemi uličních zákoutí Jihlavy, kde byl „za protektorátu“ „skutečný pérák“: lokální komunitou démonizovaný konkrétní člověk (zahradník Ignaz Hanus, Němec vysídlený z českých zemí v r. 1945). Podle Janečka je také možné uznat péráka za postavu, která mytologizuje sexuální násilí, což dokládá konkrétními narativy, a také za liminální postavu,

---

⁵ К. В.Чистов, *К вопросу о принципах классификации жанров устной народной прозы*, Москва 1964, s. 7.

⁶ P. Janeček, *Krvavá Máry a jiné strašlivé historky*, Nakladatelství PLOT, Praha 2015.

kteřá se nachází na rozhraní mezi skutečností a fikcí, přirozeností a nad- či nepřirozeností, mezi bohatým a chudým (s. 242), na rozmezí noci a dne, dobra a zla.

V závěrečné kapitole analyzuje Janeček místo péráka v současné české kultuře, které se pomalu přesouvá z komunikativní do kulturní paměti, z folklorního motivu se stává důležitým, stabilním (neměnným) tématem populární kultury – slovy autora: stává se *folkloreskou*, popkulturním zpracováním folklorního tématu se silným mytologickým potenciálem. „Folkloreska”, objasňuje, je prosté převzetí, svobodná adaptace či parodie folklorní předlohy, ale také generování vlastního narativního univerza, často nezávislého na orálních folklorních inspiracích (s. 246). Na hranici mezi folklorním a pozdějším popkulturním pérákem umístil autor literárního péráka, vyrůstajícího z nostalgických, jak českých, tak německých, vzpomínek na druhou světovou válku. V popkulturním prostoru plní pérák roli superhrdiny ve filmech (první kreslený film vznikl již v r. 1946) a v komiksech, přičemž podléhá i – slovy autora – postupující nacionalizaci, což z něj postupně činí českého hrdinu (který byl na začátku produktem socrealismu), aby se po r. 2010 mohl „vrátit do ulic“ v podobě graffiti a plakátů a našel své stálé místo v českém *legendariu* jako symbol *genia loci* dělnických čtvrtí Prahy (s. 274).

Závěrem je nutné říct, že práce Petra Janečka *Mýtus o pérákovi. Městská legenda mezi folklorem a populární kulturou* je velice zajímavým a důležitým příspěvkem k rozvoji současné folkloristiky. Svou analýzou sociálně-politického kontextu, který ovlivňoval změny kultury přelomu 19. a 20. století, a zvláště jejího fungování během druhé světové války a v poválečném období až do současnosti, provedenou s účelem zachytit změny, jakým podléhal profil postavy mytického péráka, obohatil autor impozantním množstvím shromážděného výzkumného materiálu a také bohatou vědeckou literaturou, kterou po zhodnocení a interpretaci úspěšně využil k prohloubení vlastních analýz. Prokázal zkrátka, že konkrétní existenciální situace uvolňují tvůrčí expresi, která se projevuje v obdobných senzačních narativech nazývanými městskými legendami (*urban legend*). Mimo to dokázal, že folklor je součástí kultury, podléhá neustálým změnám, jejichž interpretace vyžaduje aktivitu současných folkloristů a etnologů, vyžaduje soustředění na výzkum kulturního kontextu. Za tímto účelem ve své práci využil rozsáhlé fragmenty shromážděného materiálu (168 vyprávění, 159 rozhovorů) a také populární literaturu, novinové texty, fotografie, kresby, reportážní zprávy atp. Co je však nejdůležitější, problematiku vztahů mezi folklorem a populární kulturou prozkoumal v mezinárodním kontextu, všimaje si přítomnosti obdobných mechanismů ve slovenské, německé, britské a americké kultuře.

Konstatuji, že práce Petra Janečka *Mýtus o pérákovi. Městská legenda mezi folklorem a populární kulturou* splňuje požadavky habilitační práce, na poli české, slovenské a polské folkloristiky a etnologie je důležitou událostí, a proto ji doporučuji k dalšímu řízení.

Opole, 15. 2. 2019.

dr hab. prof. UO Janina Hajduk-Nijakowska